

25-november 2025

TARJIMADA MODAL SINTAKSEMALARING O'RNI VA VARIANTLILIGI

Tashpulatova Nafisa Baxtiyarovna

JIDU "Ingliz tili professor o'qituvchisi

NTashpulatova@uwed.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoritilgan holatlar xalqaro huquqiy hujjatlar gap birliklaridagi modal fe'llarning o'rni va ahamiyati,o'ziga xos sintaktik semantik xususiyatlarini o'rganish va dolzarbligini ochib berish tadqiqotimizni muhimligini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: protsessual, kvalifikativlik va substansiallik kategoriyalak, unsurlar, modal fe'llar

Ingliz tilida can, may, must, shall, ought (to), have to, to be to, need, dare kabi modal fe'llar mustaqil so'z shakllari bilan birikib ularning ma'nosiga modallik semantikasini olib kiradi. Shunisi diqqatga sazavorki, bunday modal fe'llli birikmalar gapning kesimi tarkibida faollashib, bir qator modal sintaksemalarini ifodalaydi. Mazkur modal birikmalar modal sintaksemalar sifatida N.A.Antipina tomonidan tadqiq qilingan. U modal so'z birikmalarni protsessual, kvalifikativlik va substansiallik kategoriyalari doirasining har birida o'z variantlariga ega bo'lgan modal sintaksemalar qatorini aniqlaydi.

Badiiy matndan farqli o'laroq, xalqaro huquq hujjatlari materiallari modal sintaksemalar asosan **shall** yoki ba'zan **May** modal fe'lli so'z birikmalari bilan ifoda etilishidan dalolat bermoqda.

Masalan quyidagi gaplarni tahlilga tortamiz:

25-november 2025

- (1) The Committee **shall establish** its own rules of procedure;
- (2) Komitet **устанавливает** свои собственные правила процедуры;
Qo‘mita o‘zining tartib-qoidalarini **o‘rnatadi**;
- (3) The Committee **shall elect** its officers for a period of two years; Комитет избирает своих должностных лиц на двухлетний срок. Qo‘mita ikki yillik muddatga o‘zining mansabдор shaxslarini **saylaydi**.
- (4) The Committee **shall adopt** its own rules of procedure; Комитет утверждает свои собственные правила процедуры.Qo‘mita o‘zi shaxsiy bajaradigan ishlar tartibi qoidalarini **tasdiqlaydi**;
- (5) The Committee **shall elect** its officers for a term of two years; Комитет избирает своих должностных лиц на двухлетний срок.Qo‘mita ikki yil muddatga o‘zining mansabдор shaxslarini **saylaydi**.

Keltirilgan gaplarda so‘z birikmalari shall modal fe’lining **shart, kerak, zarur, lozim** kabi imperativlik modal ma’nosini **shall establish, shall elect, shall adopt, shall elect** kabi so‘z birikmalari tarkibiga kiritishi natijasida ular modallik va aktivlik sintaktik semantik unsurlariga ega bo‘lgan sintaksemalarni ifodalab kelmoqda.

A.S.Hornbining “Oxford Advanced Learners’ Dictionary of Current English” lug‘atida shall modal fe’lining tarkibida majburiyat (obligation), majburlov (compulsion), burch (duty), majburiyat (obligation), shartli burch (conditional duty) va bo‘lishsiz (negativ) (**shall not**) shaklida kelganda taqiqlash, man qilish (in the neg. – prohibition) ma’nolarini anglatishi qayd qilingan. B.D Greyver o‘zining “Advanced English Practice” deb nomlangan grammatikasida can/could, may/might, must, ought to, have to, must, mustn’t, have to, need modal fe’llari qatori shall/should modal fe’llarining ham ma’nolari va ishlatalish holatlarini bir qator misollar bilan tushuntirar

25-november 2025

ekan **shall** modal fe'lining to'lq shaklini o'ta rasmiy (highly formal) yoki ingliz tilining yozma yuridik uslubda (legalistic written English) keng qo'llanilishini qayd qiladi. Ammo tadqiqot qilinayotgan xalqaro huquq hujjatlarida burchga, majburiyatga oid imperativ modallik ma'no asl ingliz tilida keltirilgan gaplarda sezilib tursada, bu ma'no mazkur hujjatlarning rus va o'zbek tillaridagi tarjima matnlarida (**устанавливает, о'рнатади; избирает, saylaydi; утверждает, tasdiqlaydi**) o'z aksini topmagan. Agar biz ingliz tilida ham modal fe'llarni gap tarkibidan tushurib kesim-fe'liga kerakli shakliy o'zgartishlar kiritsak, ular o'zlarining aktivlik semantikasini saqlab qoladi. Masalan:The Committee **establishes** its own rules of procedure; ... The Committee **elects** its officers for a period of two years;The Committee **adopts** its own rules of procedure. O'tkazilgan tranformatsiya eksperimenti "shall Vi" so'z birikmasi modal aktiv sintksemani ifodalar ekan. Biroq badiiy matndan farqli o'laroq, xalqaro huquq hujjatlarida "shall Vi" birikmasining qisqacha varianti ('ll Vi) hamda interrogativ varianti (shall ...Vi?), qisqa negativ varianti (shan't ...Vi) xalqaro hujjatlar matnida uchramadi. Shunday bo'lsada, "shall Vi" bilan ifodalangan modal aktiv sintaksemaning ajratilgan (separated – shall V), yoki distant variantlari bunday hujjatlarda qo'llaniladi, ya'ni shall modal fe'li bilan infinity (Vi) birikmasi o'rtasida ravish, ko'makchi so'zlar va hatto predlogli birikmalar, konstruksiyalar ularni ajratib kelishi mumkin, masalan:

(6) The Committee **shall normally meet** for a period of not more than two weeks annually in order to consider the reports submitted in accordance with article 18 of the present Convention (CEDOW, 20; Комитет ежегодно проводит заседания, как правило, в течении периода, не превышающего двух недель, с целью рассмотрения докладов, представленных в

25-november 2025

соответствии со статьей 18 настоящей Конвенции. Qo‘mita ushbu Konvensiyaning 18- moddasiga ko‘ra taqdim etilgan ma’ruzalarni ko‘rib chikish maqsadida, *qoida bo ‘yicha* ikki haftadan oshmaydigan davr ichida har yili majlis **o‘tkazib turadi**.

(7) State Party **shall, upon request, provide** the parents, the child or, if appropriate, another member of the family with the essential information concerning the whereabouts of the absent member(s)(SRC, 9/1); “...такое государство-участник предоставляет родителям, ребенку или, если это необходимо, другому члену семьи по их просьбе необходимую информацию в отношении местонахождения отсутствующего члена (членов) семьи...” The members of the Committee **shall, with the approval of the General Assembly of the United Nations, receive** emoluments from United Nations resources (ICCPR, 35/1); “Члены Комитета получают утверждаемое Генеральной Ассамблеей Организации Объединённых Наций вознаграждение из средств Организации Объединённых Наций.” Qo‘mita a’zolari *Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleysi belgilaydigan tartibda,...Birlashgan Millatlar Tashkilotining mablag ‘idan Bosh Assambleya tasdiqlaydigan maosh oladilar.*

Keltirilgan gaplarda modal aktiv sintaksema ajratilgan (separated – **shall** ..., **V**), yoki distant variantlari bilan ifodalangan bo‘lib, shall modal fe’li bilan infinity (**Vi**) o‘rtasida ravish **normally (shall normally meet)**, predlogli ibora **upon request (shall, upon request, provide)**, va hatto butun bir konstruksiya (**with the approval of the General Assembly of the United Nations**) kelishi mumkin ekan. Bunday modal so‘z birikmasi o‘rtasida kelgan element yoki iboralar yozma nutqda ikki tomondan vergul bilan ajratiladi (6, 7 gaplar). Bu ingliz tilidagi modal so‘z birikmasining modal sintaksema sifatida gap tarkibida faollahib kelishiga xos

25-november 2025

xususiyat hisoblanadi. Ammo rus va o‘zbek tillarida modal so‘zlardan foydalanilmaganligi sababli bunday imperativ modallik “taqiq” “man etish”ga oid sintaktik-semantik unsur (xususiyat) tahlilga tortilgan xalqaro huquq hujjatlarining rus va o‘zbek tili materiallarida mavjud emas, ya’ni tarjimada o‘z aksini topmagan. Vaholanki, “Eymi Kroiz-Lindber Kembrij universitetida 2006 yili professional xalqaro yuristlar uchun tayyorlab nashr qilgan kitobida “International Legal English. Professional English. Cambridge University Press, 2006. –320 P) **shall** va **may** modal fe’larining ma’nosи va ishlatilishiga alohida e’tibor berib yozadi: “Yuridik hujjatlarda modal fe’l **shall** taraflar olgan majburiyatlari, bergen va’dalari, qilgan deklaratsiyalari bo‘yicha yuridik mas’ul va majbur ekanliklarini ifodalashda ishlatiladi. Yuridik matnlarda **shall** odatda ‘**must**’ (obligation - majburiyat) “**kerak, shart**” ma’nosini anglatadi:

Every notice of the meeting of the shareholders **shall** state the place, date and hour (Aksionerlarning har bir xabarnomasida manzil, sana va vaqt ko’satilishi **shart**). Yuridik hujjatlarda keng ishlatiladigan yana bir modal fe’l **May** hisoblanadi, bu umaman olganda ijozat, ruxsat ma’nosini anglatadi (biroq ‘can’ ma’nosida kamdan-kam ishlatiladi, masalan:.... any by law or amendment thereto as adopted by the Board of Directors **may** be altered, amended or repealed by a vote of the shareholders (Direktorlar Kengashi tomonidan qabul qilingan har qanday qonun osti akti yoki o‘zgartish, joyida almashtirilishi, takomillashtirilishi yoki bekor qilinishi **mumkin**¹.

Xalqaro huquq hujjatlari matnlarida modal fe’lli (May Vi) birikmasi bilan ifodalangan aktiv modal sintaksemalar, masalan quyidagi ikki gapda ishlatilgan:

1. Reports **may indicate** factors and difficulties affecting the degree of fulfilment of obligations under the present Convention - “В докладах могут

25-november 2025

указываться факторы и трудности, влияющие на степень выполнения обязательств по настоящей Конвенции.” - **Ma’ruzalarda** mazkur Konvensiya buyicha majburiyatlarni bajarish darajasiga ta’sir ko‘rsatadigan qiyinchilik va omillar **ko‘rsatilishi mumkin**. (A-18/2, CEDAW).

2. The Committee may invite the specialized agencies to submit reports on the implementation of the Convention in areas falling within the scope of their activities

- “**Комитет** может предложить специализированным учреждениям представить доклады об осуществлении Конвенции в областях, входящих в сферу их деятельности.” - **Qo‘mita** ixtisoslashgai muassasalarga Konvensiyani amalga oshirish bo‘yicha ularning faoliyat doirasiga kiradigan sohalardagi ma’ruzalarni tayyorlashni **taklif qilishi mumkin** (A-22 ,CEDAW).

Keltirilgan birinchi gapda **may indicate** - **могут указываться** - **ko‘rsatilishi mumkin**; ikkinchi gapda **may invite** - **может предложит** - **taklif qilishi mumkin** modal birikmalari modal aktiv sintaksemani ifodalab kelmoqda. Demak, modal aktiv sintaksema tadqiqot materialida ikki variantda (**shall Vi, may Vi**), faollahib keladi. Asl matndagi modallik tarjima matnida ham aks ettirligan bo‘lib, bu tarjimada adekvatlikni ta’minlab kelmoqda.

Bundan tashqari modal sintaksemalar tarkibida ham yo‘naltirilganlik semantikasi mavjud bo‘lishi mumkin, masalan quyidagi passiv gaplarda:

2. A request for the revision of the present Convention may be made at any time by any State Party by means of a notification in writing addressed to the Secretary-General of the United Nations “Просьба о пересмотре настоящей Конвенции может быть представлена в любое время любым из государств-участников путём письменного сообщения на имя Генерального секретаря Организации Объединённых Наций.” - Har qanday ishtirokchi davlatlar mazkur Konvensiyani qayta ko‘rib chiqish haqidagi **iltimoslarni**

25-november 2025

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh kotibi nomiga yozma ravishda istalgan vaqtida xabarnoma orqali **yo'llashi mumkin** (A-26 ,CEDAW).

3. **Reservations may be withdrawn** at any time by notification to this effect addressed to the Secretary-General of the United Nations ... - “Оговорки могут быть сняты в любое время путём соответствующего уведомления, направленного на имя Генерального секретаря ...” - **Shartlar** xoxlagan vaqtida Bosh kotib nomiga yuborilgan tegishli bildirishnomalar orqali **bekor qilinishi mumkin**.

Berilgan gaplar tarkibidagi **may be made** - может быть представлена - йўлланиши мумкин ва **may be withdrawn** - могут быть сняты - **bekor qilinishi mumkin kabi** modal fe'llli birikmalar gapning egasi o'rnida faollashgan ob'ekt sintaksemalar bilan predikativ bog'lanish orqali sintaktik munosabatga kirishib, o'zlarining tarkibidagi yo'naltirilganlik semantikasini amalga oshiradi. Maskur unsurni yuqorida keltirilgan depassivlashtirish eksperimenti (2.3) bilan asoslash mumkin. Qiyoslang: - **1. Any State Party may make** a request for the revision of the present Convention at any time by means of a notification in writing addressed to the Secretary-General of the United Nations - “Любое из государств-участников может представить просьбу о пересмотре настоящей Конвенции в любое время путём письменного сообщения на имя Генерального секретаря Организации Объединённых Наций.” – Har qanday ishtirokchi davlat mazkur Konvensiyani qayta ko'rib chiqish haqidagi **iltimoslarni** Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh kotibi nomiga yozma ravishda istalgan vaqtida xabarnoma orqali **yo'llashi mumkin; 2. – Any state party may withdraw reservations** at any time by notification to this effect addressed to the Secretary-General of the United Nations ... - “Любое из государств-

25-november 2025

участников может снять оговорки в любое время путём соответствующего уведомления, направленного на имя Генерального секретаря ...” - Har qanday ishtirokchi davlat **shartlar** xoxlagan vaqtida Bosh kotib nomiga yuborilgan tegishli bildirishnoma orqali **bekor qilishi mumkin**.

Gaplar ustida olib borilgan depassivlashtirish eksperimenti **may be made** – **может быть представлена** - **yo'llanishi mumkin** va **may be withdrawn** – **могут быть сняты** - **bekor qilinishi mumkin kabi** modal fe'lli birikmalar tarkibida yo'naltirilganlik unsuri ham borligini tasdiqladi. Demak, modal sintaksemalar paradigmasini modal aktiv va modal yo'naltirilgan sintaksemalar tashkil qiladi.

Aniqlangan modal sintaksemalarning leksik bazasini turli semantik guruhlarga oid fe'llar tashkil qiladi, jumladan: **establish, elect, adopt, meet, provide, recognize, indicate, invite, make, withdraw, представить, yo'llamoq, снять, bekor qilmoq, устанавливать, о'rnatmoq, избрать, saylamoq; утверждать, tasdiqlamoq, встречать, uchratmoq, обеспечивать - ta'milamoq va h.o.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.A.S.Hornby. Oxford Advanced Learners' Dictionary of Current English".Oxford University Press. 1978. –P.1055.
- 2.Graver B.G. Advanced English Practice. Second edition. Great Britain, 1973, p.24.
- 3.Amy Krois-Lindber. International Legal English. Professional English. Cambridge University Press, 2006.-320 P.
4. Muxin A. M. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Л., 1980.

25-november 2025

5. O'zbek tili grammatikasi. I tom. Morfologiya / Mas'ul moharrir. G'. Abdurahmonov va boshqalar. T.: Fan, 1975.

QISQARTMA SO'ZLAR IZOHI

1. UDHR - Universal declaration of human rights - adopted and proclaimed by the un general assembly resolution 217 a (iii) of 10 december 1948. In: human rights and you. Compiled and edited by Frederick Quinn. Published by OSCE/ODIHR, Warsaw, Poland.1999. In: human rights and you. Compiled and edited by Frederick Quinn. Published by OSCE/ODIHR, Warsaw, Poland.1999.
2. ICCPR - International covenant on civil and political rights - adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution 2200a (xxi) of 16 december 1966. Entry into force 23 march 1976, in accordance with article 49. Fuqarolik va siyosiy huquqlar To'g'risidagi xalqaro pakt 1966 yil 19 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan. In: human rights and you. Compiled and edited by Frederick Quinn. Published by OSCE/ODIHR, Warsaw, Poland.1999.
3. CEDAW - Sonvention on the elimination of all forms of discrimination against women - adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution 34/180 of 18 december 1979. Entry into force 3 september 1981, in accordance with article 27(1). Konvensiya o likvidatsii vsex form diskriminatsii v otnoshenii jenščin prinyata i otkryta dlya podpisaniya, ratifikatsii i prisoedineniya rezolyusiey generalnoy assamblei 34/180 ot 18 dekabrya 1979 goda. Vstuplenie v silu: 3 sentabrya 1981 goda v sootvetstvii so statey 27 (1). Xotin-qizlar huquqlari

25-november 2025

kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida Konvensiya. In: human rights and you. Compiled and edited by Frederick Quinn. Published by OSCE/ODIHR, Warsaw, Poland.1999.